

Praelaconiale Viridis Vallis, triptiek dat beroemde leden van het klooster van Groenendaal afbeeldt, olie op paneel, 61,5×65,5 cm, collectie van het Ruusbroecgenootschap, Antwerpen, c. 1540 (anoniem).

Jan van Ruusbroec is centraal op het paneel afgebeeld met open boek en crucifix in de hand onder de Heilige Geest die wordt gesymboliseerd door de duif. Willem Jordaens bevindt zich in de laatste kolom op de derde rij. Hij houdt een boek vast waarin hij aan het schrijven is. Net onder Jordaens, in de laatste kolom op de vierde rij, is Jan van Leeuwen afgebeeld. Hij draagt de kleren van een lekenbroeder en houdt een kom met een kruik erin vast. Voor hem liggen een lepel en een boek, wat zijn activiteit als kok en auteur symboliseert.

Tussen de stad en het woud

De band van drie veertiende-eeuwse Groenendaalse mystieke auteurs met Brussel¹

In de veertiende eeuw bevond zich 10 kilometer ten zuiden van de middeleeuwse stad Brussel, diep in het Zoniënwood, het klooster van Groenendaal.² Dit klooster werd toentertijd bewoond door onder anderen de drie mystiek begenadigde zielen die in dit artikel besproken zullen worden: Jan van Ruusbroec (1293-1381), Willem Jordaens (c.1321-1372) en Jan van Leeuwen (c.1300-1378). Dat deze drie Middelnederlandse mystieke auteurs de stilte van het bos hadden opgezocht om hun Godgewijde leven te leiden, betekent echter niet dat zij zich achter slot en grendel verschansten binnen de muren van het klooster en geen contact meer hadden met de buitenwereld. Zo zal blijken dat de drie auteurs vanuit hun contemplatie te Groenendaal ook actief uitgingen naar de wereld toe. Meer bepaald wordt in dit artikel de band van de drie mystieke auteurs uit Groenendaal met de stad Brussel nader bekeken.

Hoewel we ons in het voorliggende artikel vaak zullen bevinden in het rijk der hypothesen, valt er toch wel wat te vertellen over de band van de drie Groenendaalse mystieke auteurs met de stad Brussel, gaande van conflicten met de stedelijke clerus tot het ontvluchten van oorlogsgeweld. Achtereenvolgens zullen hier Jan van Ruusbroec, Willem Jordaens en Jan van Leeuwen behandeld worden. In alle drie de gevallen zal ik het eerst hebben over hun band met Brussel voor hun respectievelijke intredes in Groenendaal om het vervolgens te hebben over hun connecties met de stad vanuit het Groenendaalse klooster.

Jan van Ruusbroec – Een bewogen band met Brussel

Jan van Ruusbroec, veruit de bekendste van de drie mystieke auteurs, werd geboren in 1293 te Ruusbroec. Gezien er verschillende dorpen en gehuchten de plaatsnaam 'Ruusbroec' dragen in de omgeving van Brussel, kan de precieze locatie van Jan van Ruusbroecs geboorte niet met zekerheid bepaald worden. Het is goed mogelijk dat zijn geboorteplaats slaat op het Ruusbroec dat in de veertiende eeuw net buiten de stadsmuren van Brussel lag, maar hier bestaat geen zekerheid over.³ Op jonge leeftijd ging Ruusbroec inwonen bij zijn oom, de priester Jan Hinckaert, die kapelaan was aan de Sint-Goedelekerk te Brussel. Deze oom woonde in de Loxemstraat tegenover de Sint-Goedelekerk waarvan het gotische gebouw zoals we het vandaag kennen op dat moment in volle opbouw was.⁴ We weten dat

- 1 Mijn dank gaat uit naar de organisatoren van het *XXste Colloquium 'De Brabantse Stad: Geleefd geloof. Religie in de Brabantse steden van de late middeleeuwen tot de 20ste eeuw'*. Dit artikel en de lezing waarvan dit artikel de schriftelijke neerslag vormt, zijn tot stand gekomen binnen het kader van het FWO-project 11PE124N.
- 2 Cf. kaart 2 'Ruusbroec's World', in: Arblaster & Faesen, *A Companion to John of Ruusbroec*, xv.
- 3 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 50.
- 4 Warnar, *Ruusbroec*, 29; 81.

Ruusbroec aan de Brusselse kapittelschool basisonderwijs heeft genoten. Het is echter niet geweten of hij daarna ook aan de universiteit gestudeerd heeft. De mogelijkheid bestaat ook dat Ruusbroec een tijdje heeft gestudeerd in de abdij van Saint-Victor in Parijs. We kunnen echter niets met zekerheid zeggen over zijn scholing na zijn basisonderwijs.⁵ In 1317 werd hij tot priester gewijd en vanaf dan was hij verbonden aan de Sint-Goedelekerk.⁶ Deze functie bleef Jan van Ruusbroec uitoefenen tot in de paasweek van 1343 toen hij samen met zijn oom Jan Hinckaert en de kanunnik Vrank van Coudenberg vertrok uit Brussel om zich terug te trekken in het hart van het Zoniënwood ten zuiden van de stad.⁷ Jan III, de hertog van Brabant, die op dat moment op de Coudenberg te Brussel woonde, had aan de drie geestelijken een verlaten hermitage geschonken te Groenendaal op voorwaarde dat ze op de plaats in kwestie een kapel en een huis voor vijf religieuzen zouden bouwen.⁸ Hoewel de drie priesters beoogd hadden in het Zoniënwood een heremitisch leven te leiden, groeide het aantal Godzoekenden al snel aan. Hierdoor namen de Groenendalers in 1350 de regel van Augustinus aan en werden ze officieel een proosdij van reguliere kanunniken. Ruusbroec werd de prior van deze gemeenschap en vervulde deze functie tot aan zijn dood op 2 december 1381.⁹

Ruusbroec, een van de meest vertaalde schrijvers uit het Nederlandse taalgebied, was de auteur van elf mystieke traktaten van hoog literair en mystiek-theologisch niveau.¹⁰ Ook zijn enkele brieven van hem bewaard gebleven. Hij was reeds literair actief in de periode toen hij in Brussel leefde als wereldlijke priester verbonden aan de Sint-Goedelekerk. Hij schreef het traktaat *Dat rijcke der ghelieven* volledig tijdens zijn Brusselse periode. Andere werken zoals *Die gheestelike brulocht* en *Vanden kerstene ghelove* begon hij te schrijven in Brussel, maar heeft hij afgewerkt in Groenendaal.¹¹

Henricus Pomerius, de schrijver van een vita van Ruusbroec, weet ons verder over Ruusbroecs Brusselse periode te vertellen dat de kapelaan waarlijk een contemplatief in de bruisende stad was. Zo hebben we de volgende anekdote overgeleverd gekregen over Ruusbroecs contemplatieve houding te Brussel:

Hij was rustig en zwijgzaam, armoedig gekleed, maar voornaam in zijn manieren. Als een eenzaat liep hij door de straten. Bovendien kwam hij maar zelden buiten omdat hij meer hield van de rust van de beschouwing dan van uitwendige activiteiten. Zo gebeurde het eens dat hij, in de geest volkomen opgeslorpt door hemelse gedachten, door de Brusselse straten ging. Toen sommige mensen terwijl hij voorbijging bleven staan en zijn eenvoudig uiterlijk en armoedige kleding zagen, zei er één tegen de anderen: 'Was ik maar zo heilig als die priester die daar voorbijgaat!' Maar een ander antwoordde: 'Voor al het goud van de wereld zou ik niet in zijn plaats willen zijn, want dan had ik nooit meer plezier.' Toevallig hoorde Ruusbroec deze woorden en hij antwoordde zachtjes in zichzelf: 'Hoe weinig kunt gij vermoeden van de zoetheid die mensen gevoelen die Gods Geest gesmaakt hebben.'¹²

Ruusbroec wordt dus duidelijk voorgesteld als een contemplatieve priester in de stad.

Een andere kwestie die vaak wordt aangehaald in verband met Ruusbroecs Brusselse periode is de zaak Bloemardinne. Volgens Pomerius en volgens latere overlevering zou Ruusbroec namelijk als ketterjager een ketterse vrouw genaamd Bloemardinne hebben bestreden die in zijn tijd in Brussel zou gewoond hebben en ketterse geschriften opgesteld zou hebben die pasten binnen de ketterij van de Vrije Geest.¹³ Dit lijkt minder in lijn met de voorgaande anekdote over de contemplatieve, zich terugtrekkende priester. Hoewel Ruus-

broec in zijn traktaten geregeld reageert tegen bepaalde ketterse stellingen en bewegingen – voornamelijk tegen de beweging van de Vrije Geest –¹⁴, kunnen we vrij zeker zeggen dat Ruusbroec het nooit aan de stok heeft gehad met een ketterse vrouw genaamd Bloemardinne.¹⁵ De enige Bloemardinne naar wie er in deze kwestie kan worden verwezen, is Heilwigis Bloemaerts, een veertiende-eeuwse Brusselse vrouw die zich sociaal inzette voor armen in Brussel. Er is geen bewijs dat zij ooit ketterse geschriften heeft geschreven. Daarentegen droeg het kapittel van Brussel tot in de zestiende eeuw jaarlijks een mis op voor haar. Dit wijst er natuurlijk op dat Heilwigis Bloemaerts wellicht geen ketterse geweest zal zijn. Verdere hypothesen dat Bloemardinne zou verwijzen naar Hadewijch of naar Marguerite Porete zijn ook onwaarschijnlijk. Hadewijch schreef namelijk haar werken in de eeuw voor Ruusbroec en het is onwaarschijnlijk dat Marguerite Porete als Noord-Franse in Brussel heeft gewoond. Bovendien werd zij al in 1310 in Parijs op de brandstapel geëxecuteerd, 28 jaar voordat Ruusbroec zijn eerste traktaat, *Dat rijcke der ghelieven*, schreef. Voorts gebruikt Ruusbroec de geschriften van beide vrouwen als bronnen voor zijn eigen mystieke schrijven. Als laatste argument kunnen we stellen dat Ruusbroec zich nergens profileert als ketterjager – wel als contemplatief auteur – en dat hij in zijn geschriften nooit zelf gewag maakt van een zekere Bloemardinne of van een ketterse vrouw tegen wie hij zou reageren.¹⁶

Pomerius en latere generaties hebben Ruusbroec echter voorgesteld als ketterjager, omdat zij hem postuum probeerden te vrijwaren van beschuldigingen van ketterij, voornamelijk van onterechte betichtingen door Jean Gerson, de kanselier van de Parijse universiteit. We kunnen hier vrij zeker uit afleiden dat Ruusbroec in zijn Brusselse periode geen aanvaring heeft gehad met een ketterse vrouw genaamd Bloemardinne.¹⁷

Waar we echter niet zeker van zijn, maar waarvoor er wel een zeer aannemelijke hypothese bestaat, is de reden van Ruusbroecs vertrek uit Brussel in 1343. De keuze van Ruusbroec om samen met twee medepriesters de veiligheid van de stad om te ruilen voor de kwetsbaarheid en het gevaar in het Zoniënwoud is niet evident.¹⁸ Hier zal hij met andere woorden een hele goede reden voor moeten hebben gehad. Die reden is een veranderd theologisch klimaat in de veertiende eeuw. We zitten hier in een periode waarin mystieke literatuur en specifiek mystieke terminologie en concepten over de vereniging van de ziel met God door kerkelijke overheden en door de heersende theologische opvattingen steeds

- 5 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 50-51. Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 50-51. Secundaire literatuur over Ruusbroecs leven heeft het vaak over zijn opleiding in termen van 'trivium' en 'quadrivium'. Onder anderen Reginus Richardus Post en Sarah B. Lynch tonen aan dat het de klassieke opdeling van de *artes liberales* in een *trivium* (met respectievelijk grammatica, dialectica, retorica) en een *quadrivium* (met respectievelijk aritmetica, geometria, musica en astronomia) niet in die specifieke uniforme vorm gedoceerd werden in heel West-Europa gedurende de middeleeuwen. Daarom lijkt het beter in de context van Ruusbroec – en verderop ook in die van Jordaens – eerder te spreken over 'basisscholing/-onderwijs' of misschien over 'pre-universitair onderwijs' in het geval van Jordaens. We weten immers niet in welke domeinen ze onderwijs genoten hebben en welke specifieke vakken ze hebben gevolgd. Cf. Post, *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de middeleeuwen*, 92-97; cf. Lynch, *Elementary and Grammar Education in Late Medieval France*, (vb. 17).
- 6 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 51.
- 7 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 55-56.
- 8 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 55-58.
- 9 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 59-60.
- 10 Warnar, *Jan van Ruusbroec in Hollands en historisch perspectief*, 166.
- 11 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 60-78.
- 12 Geraert van Saintes – Hendrik Utenbogaerde. *De twee oudste bronnen*, 92.
- 13 Geraert van Saintes – Hendrik Utenbogaerde. *De twee oudste bronnen*, 94-96; Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 53-55; Swart, 'Overview of Ruusbroec Research', 306.
- 14 Combes, *Essai*, 729; zoals gevonden in Lerner, *The Heresy*, 192.
- 15 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 53.
- 16 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 53-54.
- 17 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 54-55.
- 18 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 58.

meer als verdacht worden beschouwd.¹⁹ We zitten in een periode waarin bovengenoemde Marguerite Porete in Parijs ter dood wordt gebracht omwille van haar opvattingen over de vereniging van de ziel met God.²⁰ Ook opvattingen van Meister Eckhart worden in dit verband veroordeeld in 1329.²¹ Door radicale opvattingen van de ketterij van de Vrije Geest wordt de thematiek van de vergoddelijking die veelvuldig in mystieke literatuur voorkomt, steeds meer argwanend bekeken.²²

Ruusbroec, die met zijn schrijven duidelijk in de mystieke traditie staat, wordt in Brussel ook steeds meer met een sceptisch oog bekeken.²³ Met name zijn ideeën over hoe de ziel *sonder ondersceet – sine distinctione* – verenigd kan worden met God worden gemakkelijk verkeerd verstaan. Hoewel Ruusbroec hiermee bedoelt dat er geen afstand meer is tussen de ziel en God in de innige vereniging, gaat men dit in het veranderende theologische milieu van de veertiende eeuw steeds meer verstaan alsof hiermee bedoeld wordt dat er een versmelting of een ‘ontologische identificatie’ plaatsvindt tussen de ziel en God – een stelling die heterodox is ten opzichte van het katholieke geloof. Hoewel Ruusbroec dit laatste dus niet bedoelt, is het waarschijnlijk dat de Brusselse clerus er wel van uitgaat dat dit het geval is.²⁴

De Brusselse clerus was ongetwijfeld op de hoogte van de veroordelingen van Porete en Eckhart en keek dus met argwaan naar Ruusbroec die zich ook duidelijk in de mystieke traditie plaatste. Jan van Leeuwen schrijft zo bijvoorbeeld in zijn traktaat *Vanden ix choren der inghelen* dat er personen waren die ongenoegen namen met stellingen van Ruusbroec.²⁵ Hoogstwaarschijnlijk verliet Ruusbroec dus Brussel omwille van een groeiend wederzijds ongenoegen – langs Ruusbroecs kant omwille van het gebrek aan innerlijke geloofsbeleving bij vele Brusselse geestelijken en langs de kant van die geestelijken omwille van hun vrees dat Ruusbroec een crisis zou teweegbrengen in Brussel zoals Marguerite Porete in Parijs en Eckhart in Keulen en Avignon.²⁶

Dit wil echter niet zeggen dat Ruusbroec zich na zijn uittocht uit Brussel in de paasweek van 1343 opsloot binnen de muren van het klooster te Groenendaal en zich niets meer van de buitenwereld aantrok. Hij bleef namelijk actief als geestelijke raadgever en leidsman voor mensen die van heinde en verre kwamen. Tot degenen die Ruusbroec te Groenendaal kwamen bezoeken om deelachtig te worden aan zijn geestelijke inzichten behoorden onder anderen enkele studenten van de universiteit van Parijs en Elisabeth van Hamel, barones van der Marck, die Ruusbroec opzocht vanuit haar kasteel in Sint-Agatha-Rode. Zelfs Geert Grote (1340-1384), de vader van de Moderne Devotie, kwam in 1378 vanuit de IJsselstreek bij de inmiddels hoogbejaarde Ruusbroec in het klooster te Groenendaal op bezoek.²⁷ We weten ook dat Ruusbroec zich niet opsloot in Groenendaal en zeker Brussel niet meed in zijn Groenendaalse periode. Zo weten we onder meer dat hij contacten onderhield met het Coudenklooster, een klooster van Clarissen dat gesticht werd in 1346, drie jaar na Ruusbroecs vertrek naar Groenendaal.²⁸ Zo is er een brief bewaard van Ruusbroec gericht aan zuster Margriet van Meerbeke, een clarisse van dat klooster.²⁹ In deze brief vermeldt Ruusbroec overigens duidelijk dat hij Margriet ook in Brussel bezocht. Hij schrijft namelijk: ‘Toen ik deze zomer in uw klooster vertoefde, leek je me bedrukt’.³⁰ Ook schreef hij zijn traktaat *Vanden seven sloten* voor zuster Margriet ergens na 1350 en voor 1358.³¹ Dit traktaat omvat een handleiding tot het contemplatieve leven die zeer relevant was voor zusters van het Coudenklooster, aangezien dit klooster specifiek met een contemplatief doel was opgericht.³²

Ruusbroecs houding ten opzichte van de buitenwereld – en dus ook ten opzichte van personen die zich in Brussel bevonden – is exemplarisch voor zijn spirituele ideaal van het *ghemeyne leven*. Het *gemeyne leven* houdt voor Ruusbroec in dat de mens die ten volle contemplatief is en dus deelt in de goddelijke liefdesrelatie ook steeds vanuit die overvloed

aan liefde zelf uitvloeit naar de wereld in deugden en goede werken – en dus een *ghemeyne mensch* wordt. De mens die ten volle met God verenigd is, kan volgens Ruusbroec niet anders dan de liefde van God met de wereld te delen. Voor Ruusbroec gaan contemplatie en actie niet louter samen. Ze veronderstellen elkaar.³³ Wanneer Ruusbroec zich nu in contemplatie terugtrekt in het klooster van Groenendaal, vloeit hij ook steeds weer vanuit zijn relatie met het goddelijke uit richting de wereld. En dat houdt ook in dat hij als geestelijke raadgever en leidsman contacten onderhield met andere Godzoekenden in Brussel.

Willem Jordaens – De mondkus van de meester voor belezen Brusselaars?

De tweede veertiende-eeuwse Groenendaalse auteur over wie we hier iets kunnen zeggen, is Willem Jordaens. Jordaens staat bekend als de vertaler van enkele werken van Ruusbroec, waaronder *Vanden geesteliken tabernakel*, *Die geestelike brulocht* en *Van seven trappen*.³⁴ Hij vertaalde deze vanuit het Middelnederlands naar het Latijn. Eeuwenlang werd hij voor deze vertalingen geprezen.³⁵ Verder staat Jordaens ook bekend als de schrijver van de *Planctus*, een rouwklacht in proza over Jan Spiegel van Kuregem, een medebroeder te Groenendaal die op 24-jarige leeftijd aan de builenpest stierf in 1358.³⁶ Er werd lang van uitgegaan dat Jordaens ons geen Middelnederlandse werken van zijn eigen hand had nagelaten tot Leonce Reypens en Albert Ampe Jordaens in 1966 identificeerden als de auteur van het Middelnederlandse mystieke traktaat *De mondkus*, een traktaat dat gaat over de opgang van de ziel naar God dat culmineert in het punt waarop God de ziel in het donker op de mond kust.³⁷ Verder worden er nog verschillende kleinere traktaten aan hem toegeschreven waarvan het niet altijd duidelijk is of hij ze oorspronkelijk in het Latijn of in het Middelnederlands heeft geschreven.³⁸

- 19 McGinn, 'The Significance', 24; Faesen, *Jan van Ruusbroec*, 52-64; Faesen, 'Vergoddelijking', 20-22; Arblaster en Faesen, 'Mysticism with or without the Church?', 18-26; Vandenbroucke, 'Verberent te niete', 94-96.
- 20 Arblaster en Faesen, 'Mysticism in the Low Countries before Ruusbroec', 40-44.
- 21 Kikushi, *From Eckhart to Ruusbroec*, 39; Faesen, *Jan van Ruusbroec*, 52-60.
- 22 Verdeyen, *Jan van Ruusbroec*, 22; Williams, 'Deification', 106; Faesen, *Jan van Ruusbroec*, 19-20; Arblaster en Faesen, 'Mysticism with or without the Church?', 21.
- 23 Warnar, *Ruusbroec*, 158; Arblaster en Faesen, 'Mysticism with or without the Church?', 19.
- 24 Arblaster en Faesen, 'Mysticism with or without the Church?', 20-26.
- 25 MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), 888-90, f.75v-76r; zoals gevonden in Arblaster en Faesen, 'Mysticism with or without the Church?', 18-20; Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 56-58.
- 26 *Geraert van Saintes – Hendrik Utenbogaerde. De twee oudste bronnen*, 65; Pomerius, 'De origine', 275; Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 56-58; Arblaster en Faesen, 'Mysticism with or without the Church?', 19.
- 27 *Geraert van Saintes – Hendrik Utenbogaerde. De twee oudste bronnen*, 102-106; 111-112; 124-125; Verdeyen, *Jan van Ruusbroec*, 70-77.
- 28 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 74.
- 29 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 79; Axters, *Geschiedenis II*, 237; Verdeyen, *Jan van Ruusbroec*, 50-51. Hoewel Geert Warnar oppert dat Margriet van Meerbeek Ruusbroec's biologische (half)zus was, is deze hypothese eerder onwaarschijnlijk. Cf. Warnar, *Ruusbroec*, 19-20.
- 30 [Vertaling door Jacques Huijben] 'Lestent doe ic in u cloester was, doe dochti my wat bedroeft sijn.' Jan van Ruusbroec, *Brieven*, (I r. 8); Huijben, *Uit Ruusbroec's vriendenkring*, 123.
– specifieke referentie in de Brieven bekijken, zie kritische editie.
- 31 Datum post quem: Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 74; Datum ante quem: cf. de inleiding van Guido de Baere bij Jan van Ruusbroec, *Vanden seven sloten*, 17.
- 32 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 74; Verdeyen, *Jan van Ruusbroec*, 47.
- 33 Cf. Ruusbroec, *Vanden blinkenden steen*, 181-183 (r. 932-352).
- 34 *Obituaire*, 306-307; cf. de inleiding van Kees Schepers bij Jan van Ruusbroec, *Ioannis rusbrochii De ornatu spiritualium nuptiarum Wilhelmo lordani interprete*, 15-17.
- 35 Ampe, 'Willem Jordaens', 137-138; Schepers, 'Willem Jordaens', 31.
- 36 *Obituaire*, 259; Schepers, 'Willem Jordaens's Lamentation', 345-358.
- 37 Reypens, 'De auteur', 129-135; Ampe, 'Willem Jordaens', 136-166.
- 38 Ampe, 'Willem Jordaens', 147-166.

Van Willem Jordaens kunnen we met zekerheid zeggen dat hij een band had met de stad Brussel, aangezien het obituarium van Groenendaal vermeldt dat hij in Brussel geboren is. Jordaens moet aldaar geboren zijn uit een adellijk geslacht omstreeks 1321. Hoogstwaarschijnlijk genoot hij ook zijn pre-universitaire basisonderwijs in Brussel. Dit gebeurde vermoedelijk aan de kapittelschool van de Sint-Goedelekerk. Verder weten we over Jordaens dat hij na zijn basisonderwijs in de *artes* theologie gestudeerd heeft aan de universiteit van Parijs. Hij trad dan ook op het einde van 1352 of het begin van 1353 in te Groenendaal als magister in de theologie.³⁹ Leonce Reypens suggereerde dat Willem Jordaens misschien Jan van Ruusbroec in Brussel gekend heeft voordat hij in Groenendaal intrad. Dit blijft echter speculatie en we kunnen dit op basis van de bronnen die we hebben niet met zekerheid stellen.⁴⁰ In de gemeenschap van Groenendaal werkte Jordaens vervolgens als vertaler, schrijver en kopiist tot aan zijn dood op 23 november 1372.⁴¹

Dat Jordaens hoog in het vaandel stond bij de Groenendaalse gemeenschap, wordt ons duidelijk uit het feit dat hij, net zoals Jan van Ruusbroec en Jan van Leeuwen, een plaatsje heeft gekregen op het zestiende-eeuwse erepaneel van Groenendaal, het *Praeconiale Viridis Vallis*, waarop de grote figuren uit de Groenendaalse geschiedenis worden afgebeeld. Op dit erepaneel wordt Jordaens een *vir pius et doctus* genoemd, een ‘vroom en geleerd man’, wat het aanzien aantoonde dat hij in de gemeenschap genoot.⁴²

Jordaens zal wellicht geregeld theologisch onderricht en geestelijke raad gegeven hebben binnen de gemeenschap van Groenendaal. Hij was, in de twintig jaar dat hij in Groenendaal verbleef, namelijk één van twee universitair geschoolde magistris die in de proosdij leefden. De andere magister was Reynier vanden Daele die naast novicemeester ook subprior was en dus wellicht al de handen vol had aan die functies. Het is dus vrij aannemelijk dat Jordaens de novicen en jonge broeders onderwees in de theologie.⁴³

Verder wordt duidelijk uit Jordaens mystieke traktaat *De mondkus* dat hij ook als geestelijke leidsman en adviseur een publiek had buiten zijn eigen klooster in het hart van het Zoniënwoud.⁴⁴ Hoewel we op het eerste gezicht niet direct expliciet kunnen lezen welk publiek Jordaens met *De mondkus* beoogde, impliceren bepaalde passages dat Jordaens het traktaat niet geschreven heeft voor zijn medebroeders te Groenendaal, noch voor andere kloosterlingen buiten Groenendaal, maar voor een werelds lekenpubliek. Zo spoort Jordaens in *De mondkus* bijvoorbeeld zijn lezers uitdrukkelijk aan om ‘goede mensen [met eer en eerbied te bejegenen] die gewijd zijn voor de dienst van God, die de sacramenten van de Heilige Kerk aan het volk Gods toedienen en het woord Gods prediken en aanleren, van de hoogste prelaat tot de laagste priester’.⁴⁵ Dit suggereert een publiek dat in de wereld staat en specifiek een publiek dat niet bestaat uit gewijde bedienaars van de eredienst – een publiek van leken.⁴⁶

Maar kunnen we nog iets meer zeggen over het publiek dat Willem Jordaens beoogt met *De mondkus* dan dat het gaat overeen lekenpubliek? Vanwege de scholastiek-mystieke stijl en inhoud van *De mondkus* kan ervan worden uitgegaan dat de lezer verwacht werd aanzienlijk intellectueel onderlegd te zijn.⁴⁷ Jordaens schreef het traktaat dus niet voor een breder publiek. Desalniettemin kunnen we zeker stellen dat *De mondkus* niet op de academie gericht was, aangezien het traktaat opgesteld is in het Middelnederlands en niet in het Latijn.⁴⁸

Verder wil ik hier voor het eerst de hypothese opperen dat Jordaens *De mondkus* schreef voor een publiek in een stedelijke context en dat de stad in kwestie wellicht Brussel moet geweest zijn. Deze hypothese vindt zijn basis in het feit dat Jordaens in *De mondkus* reageert tegen bepaalde onorthodoxe stellingen en ketterse bewegingen of bewegingen die hij als

ketters beschouwde. Reypens stelt namelijk dat Jordaens reageert tegen ‘begardische, anti-hiërarchische, quëtistische en pantheïstische strekkingen van de tijd’.⁴⁹ In eenzelfde adem kunnen we uit het traktaat opmaken dat Jordaens reageerde tegen de toenmalige beweging van de Vrije Geest – een beweging waarvan gesteld werd dat de aanhangers ervan geloofden dat ze door een radicale vergoddelijking zelf niet meer konden zondigen, geen sacramenten meer nodig hadden voor hun heil en dat ze geen goede werken meer moesten verrichten, omdat ze daar als vergoddelijkte mensen bovenuit stegen.⁵⁰ Dit zijn duidelijk anti-hiërarchische en quëtistische stellingen. Jordaens reageert tegen dergelijke strekkingen wanneer hij bijvoorbeeld het volgende schrijft:

Mocht ook iemand zeggen: ‘ik bezit de deugden, maar ik wil mij niet bezig houden met de [bijpassende] werken, omdat ze mij zouden hinderen in mijn onbelemmerde schouwende leven’, dan moet hij weten dat alle deugden waarvan hij de [bijhorende] werken niet verricht daar waar ze moeten gebeuren dood zijn voor God, net zoals de kool die niet brandt dood is en de boom die niet meer groeit verdroogt is.⁵¹

Aangezien de begarden en hun vrouwelijke tegenhangers, de begijnen, in de late middeleeuwen vaak werden beticht van ketterij en werden geassocieerd met de ketterij van de Vrije Geest, kunnen we dus inderdaad stellen dat Jordaens met dergelijke citaten zowel reageert tegen de ketters van de Vrije Geest als tegen vermeende stellingen van begarden en begijnen.⁵²

De aanhangers van de beweging van de Vrije Geest, de begarden en de begijnen, tegen wie Jordaens reageert, kunnen hier nu echter misschien de sleutel zijn voor de geografische lokalisatie van het publiek dat hij beoogde met *De mondkus*. De begarden en begijnen waren in de veertiende eeuw namelijk een stedelijk gegeven.⁵³ Ook de beweging van de Vrije Geest kwam voornamelijk voor in stedelijke milieus.⁵⁴ Aangezien Jordaens het lezerspubliek van *De mondkus* waarschuwt voor stellingen die voornamelijk met deze groeperingen werden geassocieerd, wordt de hypothese dat dit een stedelijk publiek betreft vrij aannemelijk.

39 Stohlmans, ‘Jordaens, Wilhelm’, 839-840; Inleiding van Leonce Reypens in *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 12*-13*.

40 Inleiding van Leonce Reypens in *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 44*.

41 *Obituaire*, 306; Inleiding van Leonce Reypens in *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 12*-13*.

42 *Praeconiale Viridis Vallis*; Reypens, ‘Een eere-paneel’, p 54; Reypens, ‘De auteur’, 135.

43 Inleiding van Leonce Reypens in *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 14*.

44 Schepers, ‘Willem Jordaens’, 42; Inleiding van Leonce Reypens in *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 14*.

45 [Eigen vertaling] ‘hij sal oeck alle goede minschen die ten dienst gods gheordent sijn, die de sacramenten der heylegher kercken den volcke gods ministreren ende dat woert gods prediken ende leeren, vanden ouersten prelaet totten minsten priester, in eeren ende in reuerencien hebben.’ *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 61 (nr. 82, r. 7-11); Schepers, ‘Willem Jordaens’, 42.

46 Dat dit eveneens geen kloosterlingen zonder priesterwijding betreft, wordt overtuigend aangetoond door Kees Schepers. Cf. Schepers, ‘Willem Jordaens’, 42.

47 Noë, ‘Onder u tafele als een hondeken’, 189.

48 Reypens, ‘De auteur’, 129-130; Noë, ‘Onder u tafele als een hondeken’, 171.

49 Inleiding van Leonce Reypens in *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 14*.

50 Verdeyen, *Jan van Ruusbroec*, 22; Simons, ‘Persecuted by the Unknown’, 2-13.

51 [Eigen vertaling] ‘Wilde oeck yemant segghen: “Ick hebbe die duechde, mer ic en wil mij niet veronledighen met haren wercken, omdat mij hinderen soude in mijnen ledeghen scouwende leuene”, hij weet dat alle die duechden doot sijn voer gode die haer wercke niet en pleghen als sij stade ende stonde hebben, ghelijck dat die cole doot es die niet en bernt ende die boem verdroecht die niet meer en groyt.’ *Meester Willem Jordaens. ‘De oris osculo’ of ‘De mystieke mondkus’*, 60 (nr. 81, r. 211-217).

52 Lerner, *The Heresy*, 35-60; Simons, *Cities of Ladies*, 115.

53 Simons, *Cities of Ladies*, 48; 141-142.

54 Lerner, *The Heresy*, 231.

De vraag komt dan natuurlijk naar voren of Jordaens schrijft voor een lezerspubliek in Brussel. Enkele argumenten spreken in het voordeel van deze hypothese. We weten dat er begijnen woonden in Brussel in de periode waarin Jordaens zich in Groenendaal bevond, onder meer in het begijnhof van Onze-Lieve-Vrouw ten Wijngaard.⁵⁵ We weten ook dat de beweging van de Vrije Geest in de veertiende eeuw in Brussel voorkwam.⁵⁶ Zoals we hierboven hebben besproken, reageert Jordaens in *De mondkus* duidelijk tegen de beweging van de Vrije Geest en waarschuwt hij voor ketterse stellingen die vaak werden geassocieerd met de begarden en begijnen. De aanwezigheid van deze groepen in Brussel ten tijde van Jordaens' schrijven kan in het voordeel spelen van de Brusselse hypothese.

Verder speelt de nabijheid van Brussel bij Groenendaal ook in het voordeel van deze hypothese. Zoals in de inleiding aangehaald is, bevond het klooster van Groenendaal, van waaruit Jordaens werkzaam was, zich op slechts een tiental kilometer van de middeleeuwse stad Brussel.⁵⁷ Het is dus geografisch gezien aannemelijk dat Jordaens' stedelijke contacten kwamen uit de dichtstbijzijnde stad – Brussel.

Ten slotte is er het feit dat Willem Jordaens zelf een Brusselaar was. Zoals hierboven reeds vermeld, is Jordaens in deze stad geboren, heeft hij er naar alle waarschijnlijkheid schoolgelopen aan de kapittelschool van de Sint-Goedelekerk en leefde hij er totdat hij de stad verliet om theologie te gaan studeren aan de universiteit van Parijs.⁵⁸ Jordaens zal zeker een al dan niet significante kennissenkring gehad hebben in Brussel. Zijn Brusselse afkomst en achtergrond spreekt op die manier dan ook in het voordeel van de Brusselse hypothese.

Hoewel we dus weinig met absolute zekerheid kunnen zeggen, is het aannemelijk dat Willem Jordaens zijn traktaat *De mondkus* heeft gericht aan een onderricht lekenpubliek in de stad Brussel.

Jan van Leeuwen – Bezigheden, beroepen en besognes te Brussel

De laatste mystieke auteur uit Groenendaal wiens band met Brussel we hier bespreken is Jan van Leeuwen. Leeuwen heeft ons, hoewel hij een ongeschoolde handarbeider uit lagere sociale regionen was, een indrukwekkend oeuvre van 22 mystieke traktaten nagelaten.⁵⁹ Hij vormt een unicum in de geschiedenis van de christelijke spirituele literatuur, aangezien hij de enige middeleeuwse leek uit de arbeidersklasse was die mystieke traktaten in de volkstaal heeft geschreven.⁶⁰ In verband met Leeuwens leven en zijn band met Brussel verkeren we bijna helemaal in het rijk der hypothesen, zeker wat betreft zijn leven voor zijn intrede in Groenendaal. Desalniettemin kunnen we hier toch iets zinnigs over vertellen.

Van Jan van Leeuwen weten we zeker dat hij uit de streek van Affligem afkomstig was.⁶¹ 'Van Leeuwen' is niet een achternaam zoals in de huidige zin, maar een toponiem – net zoals het geval is bij Jan van Ruusbroec.⁶² In de buurt van Affligem bevinden zich twee plaatsen die in aanmerking komen voor zijn geboorteplaats: Denderleeuw en het gehucht Leeuwbrug die beide slechts op enkele kilometers van Affligem liggen. Hij moet dus afkomstig zijn uit één van deze twee plaatsen. Leeuwens precieze geboortejaar valt niet met zekerheid te bepalen, maar men schat dat hij omstreeks 1300 moet geboren zijn. Deze schatting is gebaseerd op het feit dat over Leeuwen wordt gezegd dat hij bij zijn intrede te Groenendaal in 1344 reeds een 'gestadig man van jaren' was.⁶³ Het is dus ook heel goed mogelijk dat Leeuwen eigenlijk geboren is rond 1295 of 1305.⁶⁴ We weten enkel dat hij bij zijn intrede dus niet meer in zijn jeugd verkeerde.

Het volgende feit dat we met zekerheid weten is dat hij in 1344 als tweede lekenbroeder is ingetreden in de gemeenschap van Groenendaal.⁶⁵ Op dat moment bestond de groep in Groenendaal nog uit enkele kluizenaars. De officiële overgang tot klooster onder de regel van Augustinus vond immers pas plaats in 1350.⁶⁶ Hier werkte hij als kok en handarbeider. Vandaar kreeg hij de bijnaam 'de goede kok'.⁶⁷ In Groenendaal hield Leeuwen zich niet alleen bezig met handenarbeid en keukenwerk, maar begon hij ook mystieke traktaten te schrijven.⁶⁸ Leeuwen bleef lekenbroeder te Groenendaal, waar hij zijn 22 traktaten schreef en waar hij als geestelijke raadsman werd geraadpleegd door mensen van buiten het klooster die hem in Groenendaal kwamen bezoeken tot aan zijn dood op 5 februari 1378.⁶⁹

Hoe is Jan van Leeuwen nu echter vanuit de streek van Affligem in Groenendaal, ten zuiden van Brussel, beland? Een vrij aannemelijke hypothese luidt als volgt. Vermoedelijk was Leeuwen als lekenbroeder en handarbeider verbonden aan de benedictijnerabdij van Affligem. In de Vlaams-Brabantse oorlog om het bezit van Mechelen (1333-1334) werd deze abdij echter in 1334 platgebrand door het oprukkende Vlaamse leger.⁷⁰ De monniken van Affligem zijn daarop gevlucht naar hun refuge binnen de veiligheid van de Brusselse stadsmuren.⁷¹ Het is zeer goed mogelijk dat Leeuwen – samen met andere lekenbroeders die aan de Affligemse abdij verbonden waren – met de monniken naar Brussel gevlucht is. Hoewel de Affligemse benedictijnen relatief snel na de Vlaamse nederlaag bij Brussel teruggekeerd moeten zijn naar hun verwoeste abdij, is het goed mogelijk dat Jan van Leeuwen in Brussel is gebleven tot aan zijn intrede in Groenendaal in 1344.⁷² Misschien heeft Leeuwen in Brussel wel Ruusbroec ontmoet en al een jaar na de stichting van de kluis te Groenendaal besloten de charismatische priester tot in het midden van het Zoniënwoud te volgen.⁷³

De vraag blijft dan echter nog: wat deed Jan van Leeuwen in Brussel in het decennium tussen zijn vlucht naar de Brusselse stad in 1334 en zijn intrede in Groenendaal in 1344? Op basis van een allegorie van de smidse die Leeuwen gebruikt in zijn traktaat *Wat dat een armen mensche van gheeste toebehoert* en de kennis van het ambacht dat daaruit blijkt, is de

55 Philippen, *De begijnhoven*, 222; Simons, *Cities of Ladies*, 133.

56 Lerner, *The Heresy*, 231.

57 Cf. kaart 2 'Ruusbroec's World', in: Arblaster & Faesen, *A Companion to John of Ruusbroec*, xv.

58 Inleiding van Leonce Reyens in *Meester Willem Jordaens. 'De oris osculo' of 'De mystieke mondkus'*, 12*.

59 Voor een lijst van de werken van Jan van Leeuwen, cf. Vandemeulebroucke, *Een auteur*, 224-225.

60 Arblaster, 'Lionizing Jan van Leeuwen', 141.

61 *Obituaire*, 48.

62 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 50.

63 [Eigen vertaling] 'een ghestaen persoën van iaren [...] doen hy yerst ter ordenen quam', MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR) IV 401, f.77ra; Axters, *Jan van Leeuwen*, xx; 199.

64 Vandemeulebroucke, *Een auteur*, 227.

65 *Obituaire*, 96; Axters, *Jan van Leeuwen*, xx.

66 Arblaster en Faesen, 'John of Ruusbroec's Life and Works', 59.

67 *Obituaire*, 96; Pomerius, 'De origine', 311.

68 Axters, *Jan van Leeuwen*, 199; Vandemeulebroucke, *Een auteur*, 224-225.

69 *Obituaire*, 96; Pomerius, *De origine*, 312.

70 'Abbaye d'Affligem', 42; Clonen, *Geschiedenis der benedictijner abdij*, 124-126.

71 'Abbaye d'Affligem', 42; Clonen, *Geschiedenis der benedictijner abdij*, 124-126; Axters, *Jan van Leeuwen*, xx; Axters, *Geschiedenis II*, 297.

72 'Abbaye d'Affligem', 42-43; Axters schrijft in zijn bloemlezing *Jan van Leeuwen* dat de Affligemse monniken tot minstens 1345 in de Brusselse refuge zijn gebleven, omdat de annalen melding zouden maken dat Jan III, abt van de Affligemse monniken (niet te verwarren met Jan III, hertog van Brabant), in dat jaar te Brussel tot abt verkozen is. Mocht dit het geval geweest zijn, zouden we, naast de twee hypothesen over Leeuwens bezigheden te Brussel, nog de derde hypothese kunnen opperen dat hij gewoon te Brussel bij de monniken zijn werk als lekenbroeder zonder meer heeft verdergezet. Deze hypothese kan echter niet kloppen. Bij nader onderzoek blijkt namelijk dat Jan III in 1334 tot abt verkozen is te Brussel en niet in 1345 zoals Axters oppert. Axters heeft hier een fout gemaakt bij het overnemen van de betreffende informatie uit Clonen, *Geschiedenis der benedictijner abdij*, 124-126. De Affligemse monniken zijn vrij snel – nog in hetzelfde jaar 1334 – naar hun geruïneerde abdij teruggekeerd om hem opnieuw op te bouwen. Het kan dus goed zijn dat Leeuwen samen met hen is gevlucht naar Brussel, maar dat hij hen niet opnieuw heeft vervoegd om terug te keren naar Affligem.

73 Axters, *Jan van Leeuwen*, xix-xx.

hypothese geopperd dat Leeuwen te Brussel smid geweest moet zijn.⁷⁴ Dit lijkt echter een onvoldoende argument voor een dergelijke hypothese aangezien Leeuwen die kennis van het ambacht kan hebben opgedaan door gewoon ooit eens met een smid gepraat te hebben. Als handarbeider en lekenbroeder is het helemaal niet ondenkbaar dat hij vaak met smeden en andere dergelijke ambachtslui in contact is gekomen.

Een andere hypothese die weleens is geopperd is dat Leeuwen kok was aan het hof van de hertog van Brabant op de Coudenberg te Brussel.⁷⁵ Piet Avonds haalt daarvoor meerdere argumenten aan.⁷⁶ Zo vermelden twee nog bestaande rekeningen uit 1338-1339 een zogenaamde 'Janne' of 'Johannes' die als kok aan het hertogelijk hof verbonden was.⁷⁷ Hoewel 'Jan' een van de meest voorkomende voornamen was in het Nederlandstalig taalgebied in de veertiende eeuw, meent Avonds dat dit wel degelijk gaat over Jan van Leeuwen. Henricus Pomerius omschrijft namelijk in zijn *vita* van Jan van Leeuwen enkele eigenschappen van het beroep dat Leeuwen uitoefende voordat hij naar Groenendaal kwam – weliswaar zonder te vermelden wat dit beroep was. Zo zou Leeuwen veel hebben moeten reizen, kreeg hij een significant loon, et cetera. Dit is volgens Avonds in overeenstemming met een functie als meesterkok aan het hertogelijke hof. Op basis hiervan en op basis van het feit dat Leeuwen blijk geeft van inzicht in de structuur van de keuken van het hertogelijke hof in zijn traktaat *Vanden ix choren der inghelen*, trekt Avonds de conclusie dat Leeuwen inderdaad als meesterkok van Jan III gediend moet hebben.⁷⁸ Vanuit deze functie zou Leeuwen dan ook met Ruusbroec in contact gekomen zijn, aangezien Ruusbroec en de medestichters van de kluis in Groenendaal een goede band gehad moeten hebben met het Brabantse hof.⁷⁹ Dit blijkt onder meer uit het feit dat hertog Jan III van Brabant de kluis te Groenendaal aan Jan van Ruusbroec, Jan Hinckaert en Vrank van Coudenberg had geschonken – zoals hierboven reeds vermeld.⁸⁰

Hoewel de meesterkokhypothese een aannemelijke denkpiste is, moeten we echter ook hier erkennen dat we een definitief antwoord schuldig blijven op de vraag wat Leeuwen in het decennium te Brussel voor zijn intrede te Groenendaal bezighield.

Als we nu gaan kijken naar het lezerspubliek dat Leeuwen beoogde met bepaalde traktaten uit zijn Groenendaalse periode, kunnen we wellicht wat meer zeggen over zijn connectie met Brussel. Het staat vast dat Leeuwen geregeld schreef voor een lekenpubliek en hen raad en richtlijnen gaf voor een deugdzaam leven.⁸¹ Een voorbeeld van een dergelijk traktaat dat Leeuwen duidelijk voor een lekenpubliek heeft geschreven, is *Dboec vanden x gheboden Gods* uit 1358.⁸²

Het is verder ook duidelijk dat Leeuwen dit traktaat niet heeft geschreven voor een ruraal publiek, want hij geeft te kennen dat hij niet veel sympathie heeft voor 'dorpers' of plattelanders. Wellicht schreef hij het traktaat dus voor een stedelijk lekenpubliek. Youri Desplenter beargumenteert dat dit mogelijk een groep van gegoede handelaars betrof.⁸³ Leeuwen heeft het in dit traktaat namelijk over 23 groepen die de zondag niet eerbiedigen. Slechts één groep – de handelaars – spreekt hij in de tweede persoon aan, in tegenstelling tot de andere 22 groepen waarover hij spreekt in de derde persoon. Ook stelt hij zich in het traktaat milder op ten opzichte van deze groep.⁸⁴

De argumenten dat dit stedelijk lekenpubliek uit Brusselaars zou bestaan, lopen groten-deels gelijk met de argumenten die hierboven al zijn aangehaald bij de bespreking van het beoogde publiek van Willem Jordaens' *De mondкус*. De nabijheid van de stad bij Groenendaal en de Middelnederlandse taal van het traktaat werken in het voordeel van een Brusselsse theorie.⁸⁵ Verder zien we dat Leeuwen, net zoals Jordaens (en Ruusbroec), zijn lezers waarschuwt voor ketterse stellingen van de beweging van de Vrije Geest in *Dboec vanden x*

gheboden Gods, zoals blijkt uit de volgende passage waarin Leeuwen de aanhangers van deze beweging ‘vrije geesten’ noemt:

En zo loochenen deze dwaze mensen de gaven van God en van de genade van God en van de barmhartigheid van God en ook van de goedheid van God en bovendien [loochenen ze] de gehele Heilige Schrift. En deze vrije geesten willen los en vrij staan en ondankbaar zijn tegenover alle goed dat hen of ooit [enig] schepsel is aangedaan.⁸⁶

Net zoals bij Jordaens suggereren Leeuwens waarschuwingen tegen de ketterij van de Vrije Geest een connectie met Brussel.

Ook reageert Leeuwen in zijn traktaten soms fel tegen begarden en waarschuwt hij voor bepaalde al dan niet vermeende stellingnames en hypocrisie van de groepering.⁸⁷ Tegenover begijnen laat hij zich eveneens kritisch uit, zij het op een iets minder polemische wijze.⁸⁸ Desalniettemin stelt hij in zijn traktaat *Van tienderhande materien* dat hij weinig ‘goede begijnen aantreft’ die van buiten goede werken doen en ook een waarlijk innerlijk leven leiden.⁸⁹ Dit toont aan dat Leeuwen wellicht contact heeft gehad met begijnen. Hoewel het kan zijn dat Leeuwen begijnen heeft ontmoet in het begijnhof van Aalst – op slechts enkele kilometers van Affligem – is het ook waarschijnlijk dat hij begijnen heeft ontmoet uit het begijnhof van Brussel, wat – in samenspraak met de hierboven aangehaalde convergerende aanwijzingen – tevens in het voordeel kan spelen van een hypothese dat Leeuwen zich richtte tot een publiek in Brussel.⁹⁰

Op basis van deze gegevens kunnen we stellen dat de hypothese dat Leeuwen – minstens in het geval van het traktaat *Dboec vanden x gheboden Gods* – een Brussels lekenpubliek aanschreef vrij aannemelijk is. We moeten echter erkennen dat er, net zoals bij Willem Jordaens, nog veel werk voor de boeg is binnen de studie van het respectieve lezerspubliek van de goede kok. Met deze analyse is slechts het topje van de ijsberg van Leeuwens imposante oeuvre aangeraakt. Het leeuwendeel van zijn 22 traktaten dient nog geanalyseerd te worden op sporen die ons meer kunnen vertellen over zijn beoogde publiek.

74 Axters, *Jan van Leeuwen*, xxi; Axters, *Geschiedenis II*, 297; Verdeyen, *Jan van Ruusbroec*, 60.

75 Avonds, *Mystiek, ideologie en politiek*, 230-231; Van Eeghem, *Brusselse dichters*, 89-94.

76 Avonds, *Mystiek, ideologie en politiek*, 229-231.

77 Avonds, *Mystiek, ideologie en politiek*, 229-230.

78 Avonds, *Mystiek, ideologie en politiek*, 229-231.

79 Avonds, *Mystiek, ideologie en politiek*, 231; Vandemeulebroucke, *Een auteur*, 54.

80 Arblaster en Faesen, ‘John of Ruusbroec’s Life and Works’, 55-56.

81 Desplenter, ‘Whole and Half Friends’, 98; Vandemeulebroucke, *Een auteur*, 226 (noot i).

82 Geirnaert en Reynaert, ‘Geestelijke spijs’, 196-199; Vandemeulebroucke, *Een auteur*, 224; Desplenter, ‘Huis-tuin-en-keukenmoraal?’, 17-19; Desplenter, ‘Whole and Half Friends’, 90; 98.

83 Desplenter, ‘Whole and Half Friends’, 99-101.

84 Desplenter, ‘Huis-tuin-en-keukenmoraal?’, 17-19.

85 Cf. kaart 2 ‘Ruusbroec’s World’, in: Arblaster & Faesen, *A Companion to John of Ruusbroec*, xv.

86 [Eigen vertaling] ‘Ende hier so loechenen dese dorachteghe menschen de gaven gods ende der ghenadicheit gods ende der ontfarmherticheit gods ende oec der goetheit gods ende daer toe alle der heylegher scriftueren ende alle des goets dat hem of ye creature ghedede des willen dese vrye gheeste los ende ledich ende ondanclick staen.’ Leeuwen, *Dboec vanden x gheboden Gods*, MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), IV 401, f.27r. Leeuwen schrijft op verscheidene plaatsen in zijn traktaten over de ‘verderfelijke’ beweging van de vrije geest die hij hier en daar ook expliciet benoemt met de terminologie ‘vrije geest’, net zoals in deze geciteerde passage. cf. MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), 888-90, f.20v.

87 Cf. Leeuwen, *Van tienderhande materien*, MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), IV 401, f.121r-122v; Leeuwen, *Vanden seven teeken der sonnen*, MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), 888-90, f.52r.

88 Leeuwen, *Van tienderhande materien*, MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), IV 401, f.115v; Leeuwen, *Dboec vanden x gheboden*, MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), 888-90, f.19v.

89 [Eigen vertaling] ‘Maer nu vindic lettelt goeder beghinnen noch int leven noch oec int schinen van buten noch van binnen.’ Leeuwen, *Van tienderhande materien*, MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), IV 401, f.115v.

90 Philippen, *De begijnhoven*, 103-105; 204; 222.

Conclusie

In dit artikel hebben we ons vaak tevreden moeten stellen met het grasduinen in het rijk der hypothesen. Weinig kunnen we – in deze fase van het onderzoek – met absolute zekerheid zeggen over de precieze relaties en verhoudingen die de drie mystici uit Groenendaal hadden met de stad Brussel. Dit geldt voornamelijk voor Willem Jordaens en Jan van Leeuwen. Desalniettemin kunnen we ons op basis van de reeds bestaande hypothesen en de preliminaire exploratie van het lezerspubliek dat Jordaens en Leeuwen voor ogen hadden geleidelijk aan een beeld beginnen te vormen van de blijvende band die de hier besproken mystieke auteurs hadden met de stad Brussel. We moeten echter erkennen dat er nog veel onderzoek nodig is om de precieze aard en diverse aspecten uit te pluizen van de band met Brussel van deze Groenendaalse mystieke schrijvers die – zoals het *ghemeyne menschen* betaamt – fungeerden als brugfiguren tussen de contemplatie van het woud en de actie in de Brusselse stad.

Literatuurlijst

- ‘Abbaye d’Affligem, à Hekelgem’, in: A. Despy-Meyer e.a., red., *Monasticon belge. 4. Province de Brabant, premier volume* (Luik 1964) 17-80.
- Ampe, A., ‘Willem Jordaens in nieuw perspectief’, *Ons geestelijk erf* 40 (1966) 136-166.
- Arblaster, J., ‘Lionizing Jan van Leeuwen (†1378). The ‘Good Cook’ of Groenendaal in Iconography and Hagiography’ *Ikon*, 14 (2021) 141-152.
- Arblaster, J. en Faesen, R., red., *A Companion to John of Ruusbroec*. Brill’s Companions to the Christian Tradition 51 (Leiden – Boston 2014).
- Arblaster, J. en Faesen, R., ‘John of Ruusbroec’s Life and Works’ in: J. Arblaster en R. Faesen, red., *A Companion to John of Ruusbroec*. Brill’s Companions to the Christian Tradition 51 (Leiden – Boston 2014) 47-80.
- Arblaster, J. en Faesen, R., ‘Mysticism in the Low Countries before Ruusbroec’, in: J. Arblaster en R. Faesen, red., *A Companion to John of Ruusbroec*. Brill’s Companions to the Christian Tradition 51 (Leiden – Boston 2014) 5-46.
- Arblaster, J. en Faesen, R., ‘Mysticism with or without the Church? John of Ruusbroec’s Conflict with the Clergy’, *International Journal of Philosophy and Theology* 74 nr. 1 (2013) 18-32.
- Avonds, P., ‘Mystiek, ideologie en politiek. Jan van Leeuwen, de “goede kok” van Groenendaal over de hofhouding van hertog Jan III van Brabant’, in: J. Janssens, red., *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij. De Nederlanden van de 12de tot de 15de eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel (21-24 oktober 1981)* (Brussel 1982) 228-238.
- Axters, S., *Jan van Leeuwen. Een bloemlezing uit zijn werken* (Antwerpen 1943).
- Axters, S., *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden. II. De eeuw van Ruusbroec* (Antwerpen 1953).
- Clonen, B., *Geschiedenis der benedictijner abdij van Affligem* (Gent 1890).
- Combes, A., *Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson. I. Introduction critique et dossier documentaire* (4 dln.; Parijs 1945-1972).
- Desplenter, Y., ‘Huis-tuin-en-keukenmoraal? Jan van Leeuwen en de tien geboden’, *Spiegel der letteren* 52 nr. 1 (2010) 1-29.
- Desplenter, Y., ‘Whole and Half Friends of God. The Term ‘godsvriend’ according to Jan van Leeuwen (†1378)’, in: W. Scheepsmas, G. Van Vliet en G. Warnar, *Friends of God. Vernacular Literature and Religious Elites in the Rhineland and the Low Countries (1300-1500)*. Temi e testi 171 (Rome 2018) 85-104.
- Faesen, R., *Jan van Ruusbroec. Contemplatief theoloog in een moeilijke tijd* (Kampen 2007).
- Faesen, R., ‘Vergoddelijking in het perspectief van Jan van Ruusbroec’, *Tijdschrift voor Theologie* 56 nr. 1 (2016) 19-33.
- Geirnaert, D., en Reynaert, J., ‘Geestelijke spijs met zalige vermaning. Verspreiding, overlevering en receptie van Jan van Leeuwen’, in: T. Mertens, red., *Boeken voor de eeuwigheid. Middelnederlands geestelijk proza* (Amsterdam 1993) 190-209; 426-434.
- Geraert van Saintes – Hendrik Utenbogaerde. *De twee oudste bronnen van het leven van Jan van Ruusbroec door zijn getuigenissen bevestigd* (Bonheiden 1981).
- Henricus Pomerius, ‘De origine monasterii viridisvallis et de gestis patrum et fratrum in primordiali fervore ibidem degentium’, *Analecta bollandiana* 4 (1885) 263-322.

- Huijben, J., 'Uit Ruusbroec's [sic.] vriendenkring', in Ruusbroecgenootschap, red., *Jan van Ruusbroec. Leven en werken* (Mechelen – Amsterdam 1931) 101-150.
- Jan van Ruusbroec, *Brieven*, ed.G. de Baere, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* CX (Tielt – Turnhout 1991).
- Jan van Ruusbroec, *Ioannis rusbrochii De ornatu spiritualium nuptiarum Wilhelmo Iordani interprete*, ed.K. Schepers, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 207 (Turnhout 2004).
- Jan van Ruusbroec, *Vanden seven sloten*, ed.G. de Baere, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* CII (Tielt 1989).
- Jan van Ruusbroec, *Vanden blinkenden steen*, ed.G. de Baere, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* CX (Tielt – Turnhout 1991).
- Kors, M., 'Studie en kritische tekstuitgave van Henricus Pomerius' De origine monasterii Viridis Vallis', *Ons geestelijk erf* 87 nr. 3-4 (2016) 227-331.
- Lerner, R.E., *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages* (Berkeley – Los Angeles – London 1972).
- Lynch, S.B., *Elementary and grammar education in late medieval France. Lyon, 1285-1530* (Amsterdam 2017).
- McGinn, B., 'The Significance of Ruusbroec's Mystical Theology', *Louvain Studies* 31 (2006) 19-41.
- MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), 888-90.
- MS Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBR), IV 401.
- Noë, H., 'Onder u tafel als een hondeken. Willem Jordaens en de waarheid in De oris osculo', in T. Mertens, e.a., red., *Boeken voor de eeuwigheid* (Amsterdam 1993) 171-189.
- Obituaire du monastère de Groenendael dans la Forêt de Soignes*, ed.M. Dykmans, (Brussel 1940).
- Post, R.R., *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen* (Utrecht – Antwerpen 1954).
- Philippen, L.J.M., *De begijnhoven. Oorsprong, geschiedenis, inrichting* (Antwerpen 1918).
- Reypens, L., 'Een eere-paneel met Groenendael's [sic] beroemdheden', *Ons geestelijk erf* 6 (1932), 40-59.
- Reypens, L., 'De auteur van het 'De osculo amoris' ontlekt. De Groenendaler Mag. Willem Jordaens van Heerzele (±1321-1372)', *Ons geestelijk erf* 40 (1966) 129-135.
- Schepers, K., 'Willem Jordaens. Auteur en vertaler', *Ons geestelijk erf* 78 nr. 1 (2004) 31-51.
- Schepers, K., 'Willem Jordaens's Lamentation over the Death of a Beloved Fellow Monk. To the Limits of Spiritual Love', *Ons geestelijk erf* 87 nr. 3-4 (2016) 345-358.
- Simons, W., *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565* (Philadelphia, PA 2001).
- Simons, W., 'Persecuted by the Unknowing. The Swes-teren and Lollards of the Low Countries and Lower Rhine (c.1290 – c.1350). Part Three', *Oliviana* [Online] 7 (2023) 1-30.
- Stohlmann, J., 'Jordaens, Wilhelm', in K. Ruh, red., *Verfasserlexicon* 4 (Berlijn 1983) 839-849.
- Swart, L., 'Overview of Ruusbroec Research', in J. Arblaster en R. Faesen, red., *A Companion to John of Ruusbroec*. Brill's Companions to the Christian Tradition 51 (Leiden – Boston 2014) 303-338.
- Van Eeghem, W., *Brusselse dichters. Tweede reeks: Blomadinne, Jan van Ruusbroec, Jan van Leeuwen* (Brussel 1956).
- Vandemeulebroucke, E., *Een auteur op maat. Jan van Leeuwen (†1378) in tekst, codex & context* (doctoraalscriptie, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Universiteit Gent 2019).
- Vandenbroucke, M., 'Verberent te niete in eenicheit der minnen. De vergoddelijkingsleer van Jan van Ruusbroec in Vanden blinkenden steen', *Ons geestelijk erf* 93 nr. 2 (2023), 91-131.
- Verdeyen, P., *Jan van Ruusbroec. Mystiek licht uit de middeleeuwen* (Leuven 1996).
- Warnar, G., 'Jan van Ruusbroec in Hollands en historisch perspectief', *Madoc* 3 (1993) 166-173.
- Warnar, G., *Ruusbroec. Literatuur en mystiek in de veertiende eeuw* (Amsterdam 2003).
- Willem Jordaens, *Meester Willem Jordaens. 'De oris osculo' of 'De mystieke mondkus'*, ed.L. Reypens, *Studiën en tekstuitgaven van Ons geestelijk erf* 17 (Antwerpen 1967).
- Williams, R., 'deification', in G.S. Wakefield, red., *A Dictionary of Christian Spirituality* (Londen, 1983) 116-108.

Niet-tekstuele bronnen

Praeconiale Viridis Vallis, triptiek dat beroemde leden van het klooster van Groenendaal afbeeldt, Ruusbroecgenootschap, Antwerpen, c.1540 (anoniem).

Summary / samenvatting / résumé

Between the town and the forest. The connection of three fourteenth-century Groenendaal mystical authors with Brussels

The fourteenth-century community of Groenendaal in the Sonian Forest near Brussels was home to several prolific mystical writers, among whom John of Ruusbroec, John of Leeuwen, and Willem Jordaens. The fact that these three mystical authors, writing in Middle Dutch, retreated into the silence of the woods to lead a contemplative life does not mean, however, that they locked themselves away behind the walls of the cloister.

This article takes a closer look at the relationship between Ruusbroec, Leeuwen, and Jordaens and the town of Brussels, both before and after they joined the community of Groenendaal. As a lot remains unknown, this article both evaluates existing hypotheses and suggests new ideas on the respective mystical authors' relations with the city of Brussels based on a preliminary examination of the intended audience of several of their mystical works. As a result, the article explores the links between Brussels and these authors, who operated as bridge figures between a contemplative life in Groenendaal and an active life directed towards, amongst others, the citizens of Brussels.

Tussen de stad en het woud. De band van drie veertiende-eeuwse Groenendaalse mystieke auteurs met Brussel

De veertiende-eeuwse gemeenschap van Groenendaal in het Zoniënwoud bij Brussel was de thuisbasis van enkele bedrijvige mystieke schrijvers, onder wie Jan van Ruusbroec, Jan van Leeuwen en Willem Jordaens. Het feit dat deze drie Middelnederlandse mystieke auteurs zich terugtrokken in de stilte van het bos om een contemplatief leven te leiden, betekent niet dat ze zichzelf opsloten achter de muren van het klooster.

Dit artikel gaat dieper in op de relatie die Ruusbroec, Leeuwen en Jordaens onderhielden met de stad Brussel, zowel voor als na hun toetreding tot de gemeenschap van Groenendaal. Aangezien er in dit opzicht veel onbekend is, evalueert dit artikel zowel bestaande als nieuwe hypothesen over de wederzijdse relaties van de mystieke auteurs met de stad Brussel. De basis hiervoor vormt onderzoek naar het beoogde publiek van verschillende van hun mystieke werken. Hierdoor biedt het artikel een verkenning van de banden tussen de stad Brussel en deze auteurs, die fungeerden als brugfiguren tussen een contemplatief leven in Groenendaal en een actief leven gericht op, onder andere, de stad Brussel.

Entre la ville et la forêt. Le lien entre trois auteurs mystiques du Groenendaal du XIVe siècle et Bruxelles

La communauté de Groenendaal, fondée au XIVe siècle et située dans la forêt de Soignes près de Bruxelles, a abrité plusieurs écrivains mystiques prolifiques, dont Jean de Ruusbroec, Jean de Leeuwen et Willem Jordaens. Le fait que ces trois auteurs mystiques, écrivant en Moyen néerlandais, se soient retirés dans le silence des bois pour mener une vie contemplative ne signifie pas pour autant qu'ils se soient enfermés derrière les murs d'un cloître.

Cet article examine les relations que Ruusbroec, Leeuwen et Jordaens entretenaient avec la ville de Bruxelles, avant et après leur entrée dans la communauté de Groenendaal. Comme il y a beaucoup d'inconnues à cet égard, cet article évalue les hypothèses existantes et en pose de nouvelles sur les relations respectives des auteurs mystiques avec la ville de Bruxelles, sur la base d'un examen préliminaire du public visé par plusieurs de leurs œuvres mystiques. L'article propose ainsi une exploration des liens entre la ville de Bruxelles et ces auteurs mystiques qui ont fonctionné comme des figures de pont entre une vie contemplative à Groenendaal et une vie active orientée, entre autres, vers la ville de Bruxelles.

Over de auteur

Michiel Vandenbroucke is doctoraatsbursaal bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) en is verbonden aan het Ruusbroecgenootschap (UAntwerpen) en aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van KU Leuven. Vandenbroucke doet in zijn doctoraat onderzoek naar de literair-theologische banden tussen de werken van de vier 14de-eeuwse Middelnederlandse mystieke auteurs uit de gemeenschap van Groenendaal – Jan van Ruusbroec, Jan van Leeuwen, Willem Jordaens en Godfried Wevel. Hierbij ligt zijn focus voornamelijk op de vergoddelijkingsleer van de respectieve auteurs. Hij publiceerde reeds over vergoddelijking bij Jan van Ruusbroec en ontving in 2023 de LECTIO/IMRS/Spicilegium sacrum lovaniense-thesisprijs voor zijn masterproef over Ruusbroecs vergoddelijkingsleer in diens traktaat *Vanden blinkenden steen*.